

Віктор Мисан

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПРОПЕДЕВТИКИ, АБО МАНКУРТИЗМ НАСТУПАЄ

У запропонованій статті розкриті основні положення нової програми з шкільної історичної пропедевтики. На основі порівняння навчальних програм, що розроблялися упродовж останніх двадцяти років, визначено тенденції, що привели до зміни змісту та структури початкового курсу історії України у 5 класі загальноосвітньої школи.

Ключові слова: історична освіта, зміст шкільної історії, історична пропедевтика, навчальна програма.

Манкурт – людина, що забула минуле, відмовилася від національних традицій, втратила моральні орієнтири, цінності (з роману Ч. Айтматова «Буранний полустанок»)¹.

У 1982 р. у періодичному виданні «Роман-газета» мені пощастило прочитати роман киргизького письменника Чингіза Айтматова під досить своєрідною назвою – «Буранний полустанок (И дольше века длится день)»². Не буду переказувати сюжет, оскільки ті, хто читав цей твір, згадають його відразу (такі романи не забуваються), а ті, хто не читав, – мають можливість долучитися до скарбів літературної класики. У загальну канву роману Ч. Айтматов ввів переказ про корінний народ сарокезців, яких захопили у полон жуаньжуани. Завойовники жорстоко розправлялися з полоненими воїнами. Частина продавала, а інших залишали у рабстві, стираючи їм пам'ять за допомогою незвичних тортур. Колишній воїн перетворювався у манкурта – особу, що втратила пам'ять. Він не знав, хто він, звідки походить, хто його батько і мати, не пам'ятав свого дитинства, не усвідомлював себе як людина із притаманним їй «я». Манкурт перетворювався на абсолютно безпечного і покірного раба, що міг виконувати будь-яку роботу, слухався лише свого господаря, служив йому як собака і турбувався винятково про тамування голоду і спраги...

Через 31 рік знову перечитую роман Ч. Айтматова і розумію, що він про нас, про наше минуле і сьогодення, про те, що ми втратили ще навіть не здобувши і продовжуємо втрачати. І найдраматичніше у цьому процесі те, що до нищення власної історичної пам'яті долучаються не племена-завойовники, а наші співвітчизники.

У цьому контексті останні публікації Сергія Терно у вітчизняних електронних виданнях набувають особливої актуальності (<http://historians.in.ua/index.php/dyskusiya/675-serhii-ternonova-prohrama-z-istorii-povernennia-v-totalitarne-mynule>; http://osvita.ua/school/school_today/34287/). Свідомо беру

участь в обговоренні, піднятих паном Сергієм, проблем, оскільки на сьогоднішній день я є одним із небагатьох фахівців, що досліджує зміст шкільної історії України. Досліджує не номінально, а реально. Свідченням того є публікації у наукових виданнях та науково-методичній періодиці, навчально-методичні посібники, підручники тощо. Чому на цьому наголошую? В останні роки у нашій методичній науці з'явилось ряд «дослідників», яких практично майже ніхто не знає, за винятком вузького кола «обраних». Одні вже отримали наукові ступені та вченні звання, інші заступили в чергу, щоб в «поті чола» щось «дослідити» і тим самим «збагатити» нашу методичну науку. Однак, перед тим, як розглянути проблеми історичної пропедевтики, дозволю зробити ще одну довідку.

У 1991-1992 н.р., працюючи учителем історії в одній із міських шкіл Рівного, розробив навчальну програму, написав підручник та уклав робочий зошит учня з пропедевтичного курсу «Оповідання з історії України та рідного краю». Так було започатковано створення першого в Україні навчально-методичного комплексу з історичної пропедевтики, де минувшина держава поєднувалася з регіональною історією. Змістова модель, у якій елементи історичного краєзнавства вліталися у тло історії України була розроблена особисто мною. На той час вважав, що це моє ноу-хау. Але як з'ясувалося пізніше, таку модель розробили ще наприкінці XIX ст. Про це нічого не знав та не розумів, що означають такі поняття як «пропедевтика», «пропедевтичні курси», «елементарні курси історії». На той час у нашій лексиці домінувала інша термінологія – «епізодичні оповідання», «систематичні курси». Нову термінологію і її зміст опановував з часом, коли в середині 90-х років активно займався науковим дослідженням і темою кандидатської дисертації образ проблему «Розвиток історичної пропедевтики в українській школі». Майже 10 років досліджував пропедевтичні курси, апробував написані для п'ятикласників підручники, працював учителем, викладав методику історії в одному із місцевих університетів, читав лекції для учителів, проводив семінари. Дисертацію захистив у 2003 р.³ Моїм науковим керівником була Олена Іванівна Пометун, доктор педагогічних наук, професор. Упродовж 10 останніх років з'явилася ще одна кандидатська дисертація з історичної пропедевтики В. Мартинюка, але предметом дослідження автор обрав не зміст, а методику навчання історії у початковій школі⁴. Повноцінних досліджень з історичної пропедевтики за останніх 20 років в Україні більше ніхто не проводив. Та це не означає, що все досліджено і проблему можна закрити як таку, що вичерпала себе і є вивченою. Зміст історичної пропедевтики чекатиме на своїх нових дослідників і не лише тому, що у свій час до його творення долучилися світочі української науки: Б. Барвінський, Н. Григорійв, Б. Грінченко, М. Грушевський, Г. Коваленко, М. Кордуба, І. Крип'яке-

вич, А. Лотоцький, Г. Хоткевич. Цей список буде доповнений менш відомими іменами, але не менш важливими у становленні і розвитку вітчизняної історичної освіти. В історичній пропедевтиці є що досліджувати, але для цього потрібно знати хоча б основні етапи її розвитку, методологічні засади формування змісту, генезис мети і завдань пропедевтичних курсів. Дуже важливо розумітися у базових засадах. Про них і йтиметься у подальшому.

Не буду заглиблюватися у минуле історичної пропедевтики, хоча в окремих випадках дозволю робити порівняння і проводити паралелі, та аналізувати теоретичні засади курсу, давати повний перелік його змістових принципів, конструювання окремих елементів та виписувати психолого-педагогічні особливості організації процесу навчання історії у 5 класі. Приверну увагу лише до окремих аспектів проблеми, які вкрай потрібно озвучити.

Насамперед зазначу, що в організації навчання історії важливе місце посідають шкільні програми. Так склалося, що у сучасній системі освіти вони носять нормативний характер. Ця нормативність започаткована у другій половині XIX ст., активно утверджувалася на початку XX ст., була притаманна радянській школі і фактично успадкована сучасною національною освітою. Навчальна програма визначає мету, завдання, пріоритети, зміст, час, державні вимоги до рівня навченості школярів. Вона виступає таким собі «скелетом» майбутніх підручників. Основні положення та ідеї програми, найважливіші факти повинні бути розкриті у змісті підручників. Якщо цих вимог не буде дотримано, то така книга не отримає гриф (дозвіл, рекомендацію щодо використання у навчально-виховному процесі) Міністерства освіти і науки України.

З 1991 р. до 2013 р. в Україні укладено 8 варіантів загальнодержавних навчальних програм з пропедевтичного курсу історії (1991 р., 1996 р. (2 варіанти), 1998 р., 2001 р., 2005 р., 2010 р., 2012 р.). До цього переліку не увійшли програми, які обговорювалися педагогічною громадськістю як альтернативні проекти. Йдеться про програму пропедевтичного курсу «Історія та основи знань про суспільство» (2004 р.), «Вступ до історії» (2009 р.)⁵. Кожна із згаданих державних програм визначала мету, завдання, зміст курсу, а програми, що друкувалися з 2005 р., подавали перелік державних вимог щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Чи відбулися суттєві зміни у меті та завданнях курсу за 22 роки його функціонування? Які? Для того, щоб дати відповідь на це запитання варто проаналізувати постановку мети і завдань у самих програмах. **Програма 1991 р. (розробник А.А. Чуб).** Мета: *пробуджувати в учнів національну самосвідомість і гідність, формувати у них громадянські позиції, знайомити із загальнолюдськими цінностями*⁶. **Програма 1996 р. (автори В.О. Мисан, Ю.П. Олексін).** Мета і завдання: *підготувати до розуміння поняття «історія» та чому вона потрібна людям; дати елементарні знання про історичні події, що були в*

минулому та відбуваються нині на території України і рідного краю, про найвидатніших представників народу і пам'ятки культури; виховувати учнів у патріотичному дусі, щоб вони плекали любов до свого народу⁷. **Програма 2001 р. (автор В.С. Власов).** Мета: підготувати учнів до засвоєння історичних знань у наступних класах, сформувані в дитячій початковій уявленні про історію як науку та про історію України як її складову, викликати захоплення минулим України, прищепити інтерес до його вивчення⁸. Програми 2005 і 2010 р. **(автор В.С. Власов).** Мета і завдання практично не змінилися⁹.

Програма 2012 р. (Важко визначити, хто автор, оскільки в авторському колективі 14 осіб, голова авторського колективу програм для 5-9 кл. О.І. Пометун). Мета для пропедевтичного курсу окремо не визначена, хоча є мета навчання історії в школі: *формувати в учнів самоідентичність та почуття власної гідності на основі осмислення соціального і морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті загального історичного процесу.* Однак, дуже чітко визначені завдання пропедевтичного курсу: *формувати уявлення і початкові знання учнів про історію як галузь людських знань, як науку, що має свій предмет вивчення і свої методи дослідження; розвивати у школярів інтерес до предмета та мотивацію до його вивчення*¹⁰.

Очевидним є той факт, що за 21 рік мета і завдання пропедевтичного курсу історії в школі змінилися докорінно: від формування національної самосвідомості, знайомства з історичними подіями, діями і пам'ятками України – до абстрактного і загального «*формувати уявлення про історію, її предмет, методи дослідження, розвиток інтересу*». Зауважу, що абстрагування і вимивання національної історії з пропедевтичного курсу, прискореними темпами, має свої часові витoki – 2010 р. Саме тоді чиновники Міністерства освіти і науки України ініціювали «чистку» пропедевтичного курсу історії України. Всім відома історія з моїм підручником «Вступ до історії України», який станом на 31.05.2010 р., згідно роздрукованого макету, мав один зміст, а після того як попав до міністерських чиновників і пройшов процедуру «очищення», набув іншого змісту, відкоригованого (макет від 12.07.2010 р.). Як відбувався процес «корегування» розповів в інтерв'ю з Катериною Каплюк, журналісткою «Української правди». Тоді у 2010 р. змінити програму пропедевтичного курсу не наважилися, очевидно, залишивши цю справу на близьке майбутнє. Тож воно наступило.

Кардинальна зміна мети і завдань курсу (або лише завдань, так як це відбулося в останній редакції програми), обов'язково потягне за собою зміни у його змісті, назві та відповідно – підручниках. Мені важко відповісти на запитання, чому це зробили члени авторського колективу програми. Більшість з них я знаю. І якщо до цих змін доучилися безпосередньо нові/старі автори підруч-

ників (О. Пометун, І. Костюк, Ю. Малієнко, В. Власов), то я просто дивуюся і не знаходжу відповідей на запитання, чому вони це зробили і наскільки свідомо. Чому саме таку модель обрали для історичної пропедевтики? Версій може бути надто багато.

Можливо вони вирішили, що попередній курс уже виконав свої завдання формування початкових уявлень з історії України і не викликає захоплення минувшиною та сповільнив розвиток інтересу у п'ятикласників і потрібно щось нове, більш ефективне. Але для цього, панове науковці і учителі, варто було б провести попередні дослідження, обговорення, опублікувати їх результати і переконати громадськість, що час диктує нові завдання, нові курси, нові пріоритети у навчанні історії, які можна реалізувати виключно іншим змістом, іншими засобами. Де вони?

Можливо, автори програми, активно займаючись освітнім туризмом, відвідуючи країни Європи та світу, беручи участь у семінарах та симпозіумах, запозичуючи останні досягнення європейської суспільствознавчої освіти, вирішили «опчасливити» і українських підлітків новачками. Неодноразово особисто зі своїми колегами долучався до європейського досвіду, використовував його, про що засвідчують моя участь у міжнародних проєктах, написанні нових посібників з громадянської освіти, історії. Але щораз більше переконувався у тому, що до цього досвіду потрібно дорости, його не можна механічно запозичувати і переносити у систему, не адаптувавши, не змінивши, не врахувавши багатьох реалій, що залишилися нам у спадок. Звичайно, патріотизм, громадянськість, гордість можна виховувати навіть біля відчиненого вікна без історичної пропедевтики, вдвляючись у чисте блакитне небо, доглянуте природне і архітектурне довкілля, збережені пам'ятки, навіть не згадуючи про княгиню Ольгу, войовничого Святослава, Великого Володимира та мудрого Ярослава, наполегливого і зневіреного наприкінці життєвого шляху Данила, ... Однак, це можуть робити ті, хто отримав відповідні знання і виховання, має сформовану історичну пам'ять (сімейну, родинну, народну), хто зберіг її і плекає. Європейські освітні системи давно пройшли те, куди ми лише йдемо. Не варто сліпо мавпувати і унаслідувати чуже. Будь-який досвід потребує адаптації. Чи не краще вдосконалювати і розвивати своє?

Будь-які інші версії залишатимуться лише нашими припущеннями. Очевидним є факт, що програма докорінно змінена. Якщо автори вважають, що вони її розвантажили, то хоча зауважити, що це зроблено не професійно, оскільки не узгоджені між собою базові принципи, зруйнований часовий баланс, не враховані психолого-педагогічні особливості організації навчання п'ятикласників. Відповідно це привело до ліквідації назви курсу, його структури і задовольнило попит насамперед чиновників, які під цю «новацію» не пошкодували державних грошей, постійно нагадуючи нам, що країна переживає економічну скруту загалом, і освіта зокрема. Ви поміркуйте над застосуванням

«раціонального підходу» щодо використання державних коштів Міністерством освіти і науки України. У 2010 р. перевидано для п'ятикласників два підручники. Лише мій підручник мав наклад 253409 примірників. Очевидно таким, а можливо дещо більшим або меншим (не володію достеменною інформацією) накладом друкувався підручник В. Власова та О. Данилецької. Школярі відпрацювали за цими підручниками **лише два роки**. У 2013 р. вони отримують нові книги, які замовило Міністерство: **202479 примірників** (підручник В. Власова), **202479 примірників** (підручник О. Пометун, І. Костюк, Ю. Малієнко)¹¹. Потрібно бути, або неймовірно багатою країною, щоб через два роки після виходу підручників друкувати нові, або ж – так не любити свій народ і його історію, щоб не рахуватися з грішми, змінити назву курсу, програму і видрукувати нові підручники.

Значно раніше започатковано і зміну кількості годин на вивчення курсу. Якщо упродовж 1991-1998 років навчальними планами та програмами на курс виділяли 68 годин на рік (2 год. на тиждень), то у 1998-1999 н. р. кількість годин зменшили удвічі, залишивши 34 год. (1 год. на тиждень). Це у свою чергу вплинуло і на зміни в обсягах навчального матеріалу.

Історична пропедевтика у системі шкільної історичної освіти займала і продовжує займати особливе місце. Саме з неї розпочинається системне (прошу не ототожнювати з систематичним) вивчення історії. Навчання історії у певній системі вимагає від укладачів програми обов'язкового дотримання окремих принципів, згідно яких конструюється зміст – історичний матеріал. Ці принципи є методологічною основою курсу. **Принципи змісту** (змістові принципи) – *система вимог (положень), щодо конструювання (моделювання) одного із обов'язкових елементів процесу навчання*. Цим обов'язковим елементом (компонентом) був і залишається **зміст** шкільної історії (навчальний матеріал), без якого унеможливується сам процес навчання. Важливість змісту не потребує додаткових обґрунтувань. Зміст одночасно виступає предметом і засобом навчання. Його появі передують розробка певної системи вимог і дотримання їх на етапі конструювання шкільних історичних курсів. Що ж безпосередньо впливає на цю систему вимог? Ми виходимо з того, що зміст є одним із компонентів процесу навчання історії, системою історичної інформації (окремим масивом знань) і чітко структурований на рівні основних елементів: фактів та теорії. Належність змісту до процесу навчання автоматично пов'язує його з метою, завданнями, пріоритетами, функціями навчального процесу та освітньою системою в цілому. Наприклад, якщо мета навчання історії передбачає сформування у молоді науковий світогляд, то одним із змістових принципів обов'язково повинен бути *принцип науковості*. Якщо ми прагнемо показати минувшину як спільний результат діяльності етнічних груп, народів, яким притаманна певна культура, то

у конструюванні змісту історії варто врахувати *принцип полікультурності*. Отже, принципи як методологічна основа (вихідні засади) самі по собі не виникають. Вони обумовлені вищезгаданими складовими, можуть змінюватися, доповнюватися залежно від тих трансформацій, що відбуваються у суспільстві, освітній системі. Принципи можуть носити і декларативний характер, оскільки їх поява обумовлена і суб'єктивним чинником. Їх завжди хтось створює. Проголосити і написати можна будь-що. Інша справа, наскільки це відповідає дійсності і чи дотримуємося встановленого. Не будемо відкидати і того, що хтось завжди визначатиме (декларуватиме, створюватиме, проголошуватиме) принципи. І тут завжди існуватиме спокуса впливу щось змінити, доповнити. Належність укладачів програм, розробників державних стандартів до тієї або іншої політичної партії, сповідування окремих світоглядних постулатів так або інакше не позбавить впливу на формулювання мети, завдань, визначення принципів. Відсутність принципів веде до різного роду маніпуляцій із змістом. У такому випадку його можна вибудовувати на власний розсуд. Що власне й зробили укладачі нової програми з історичної пропедевтики. Вони підійшли до написання програми, проігнорвавши, не виписавши базові принципи змісту. Відсутність таких принципів у програмах 90-х років ХХ ст. ще можна пояснити проблемою нашого становлення, оскільки все починали з «0».

Автори програми без публічного обговорення (спішно організовану презентацію програми у Будинку учителя влітку 2012 р. назвати публічним обговоренням не можна, це захід для «галочки»), без професійної дискусії із залученням до неї фахівців, учителів, психологів, самочинно змінили назву курсу, його структуру. Без будь-якого наукового обґрунтування і експериментального впровадження історію України «загнано» (інакше й не назвеш) у розділ «Про кого та про що розповідає історія».

Що та в яких обсягах почує п'ятикласник? Упродовж 11 уроків перед одинадцятирічними підлітками, ніби за помахом чарівної палички, постане вся велич минувшини: від походження людини на українських теренах – до проголошення незалежності України. Якщо у старій програмі на княжу Русь-Україну було відведено 6 годин, то у новій – 1 год.; Козацьку Україну – 6 год., у новій – 1 год. На історію України ХІХ-ХХІ ст. – 8 год., у новій – 4 год. Ви лише вчитайтесь у ці безіменні і безиклі назви тем: «Житло і побут давніх українців». Виникає запитання: Яких давніх? Давня історія України має хронологічні межі (більше 1 млн. років тому – V ст. н.е.). То про яке житло, побут, і яких саме давніх українців йтиметься? А чого варті теми уроків «Київські князі. Запровадження християнства» (1 год.), «Українське козацтво у битвах і походах» (1 урок), «Українці в революції 1917-1918 рр.» (1 урок), «Україна в роки Другої світової (1939-1945) та Великої Вітчизняної (1941-1945) воєн» (1 урок). Досить див-

ну схему, як на мій погляд, вивчення національної історії «втворили» автори програми. Латкоподібну (історичні події постають перед школярами як фрагменти – латки), безіменну і безлику (жодного імені, особи, все максимально узагальнено: люди, князі, козаки, українці; так і хочеться додати, згадавши слова російського класика: «смешались в кучу кони, люди ...»), угодницьку (така влаштує будь-якого чиновника – ніяких дражливих імен, тем, подій). Третій розділ автори присвятили пам'яткам матеріальної і духовної культури – храмам, іконам, палацам і замкам, паркам і садам, вулицям та площам. Звичайно, це добре, коли діти вивчають духовно-культурну спадщину. На пам'ятках також варто виховувати та вчити. Але давайте співставимо розподіл часу згідно тем та обсягів навчального матеріалу. Наприклад, «Київські князі. Запровадження християнства» (1 год.) і «Храми та ікони. Софійський собор і Києво-Печерська лавра» (1 год.); «Українське козацтво в битвах і походах» (1 год.) і «Бахчисарайський та Маріїнський палац» (1 год.). Змістовий компонент цих тем різний, він не збалансований. Фактологічний матеріал тем «Київські князі. Запровадження християнства», «Українське козацтво у битвах і походах», «Українське село і місто у XVIII», «Українці в революції 1917-1920 рр.», «Україна в роки Другої світової війни (1939-1945) та Великої Вітчизняної (1941-1945) воєн» не відповідає за своїми обсягами темам першого та другого розділів. Можливо укладачі програми збалансували обсяги у навчальному підручнику, що цілком можливо. Тоді виникають запитання: Для чого таке узагальнення і втаємничення матеріалу у програмах? Яку роль відіграватиме програма у написанні підручника, якщо врахувати, що різні авторські колективи, наприклад, тему «Українці в революції 1917-1920 рр.» наповнюватимуть своїм змістом? А можливо укладачі програми знали наперед, що вони писатимуть нові підручники?...

Досвід функціонування історичної пропедевтики на українських теренах, у європейських країнах засвідчує, що вона відіграла важливу роль у формуванні національної ідентифікації, впливала на розвиток системи цінностей. Чи закладуть підвалини цих цінностей програма з історичної пропедевтики та підручники, написані згідно її тем?

Насамкінець дозволю провести історичну паралель і зазирнути майже на 100 років назад, до витоків української історичної пропедевтики, коли вперше постала національна шкільна освіта. У пояснювальній записці до пропедевтичного курсу історії України, який згідно «Проекту Єдиної школи на Україні» (1919 р.) викладався у 3-4 класах початкової школи читаємо: «При виборі матеріалу для бесід з рідної історії вчитель повинен брати ті доби та історичні явища, котрі дадуть дітям знання про самих себе, розбудять свідомість їх національного походження. Учитель повинен розвивати в дітях любов та повагу до рідної нації»¹². На це був спрямований зміст навчальної про-

грами. У цьому контексті особливого значення набувають міркування відомого громадського і політичного діяча, члена УЦР, міністра освіти в уряді УНР, педагога, автора підручників з історії України Никифора Григорієва, який у статі «Про навчання дітей рідної історії» (1917 р.) писав: «Людина лише тоді стає активним, не мертвим членом нації, коли досконально знає, хто вона й з якого вона роду, коли дійсно знає свій народ, знає його історичну долю, його колію в історичному житті, його природжену національну вдачу, здібності, хист, одним словом, знає й виразно відчуває ті прикмети, що відзначають його як окрему націю; коли знає, що в того народу є вічно цінного, характерного і що тимчасового, поверхневого; коли розуміє, чому саме цей народ має такі-то риси національного обличчя, а не інші; коли безпосередньо не тільки відчуває всіма фібрами душі, а й впевнено, щохвилини розуміє свою органічно-психологічну приналежність до такої-то нації, а не до іншої. Виразно й глибоко відчувати приналежність до певної нації має спромогу лише той, хто змалку зрісся з нацією, хто змалку звик дивитися на рідну націю, як на щось міцне, віковичне, закономірне, що з давніх-давен і при всяких умовах існувало, існує й буде існувати...»¹³.

Чи втратили свою актуальність слова Н. Григорієва? Можливо вони закликають нас до виокремлення серед інших? А може розпалюють національну неприязнь і нетерпимість? І взагалі, що злочинного або поганого в тому, щоб знати свій народ, його історію? Хто цьому повинен навчати дитину? Я залишу ці запитання для читачів. Особисто для себе на дуже багато запитань дав відповідь ще у 1991 р.

Примітки:

1. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Харків : ВД «ШКОЛА», 2007. – С. 389.
2. Айтмтов Ч. Буранный полустанок (И дольше века длится день) / Ч. Айтматов // Роман-газета. – 1982. – № 3. – 112 с.
3. Мисан В.О. Розвиток історичної пропедевтики в українській школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / В.О. Мисан. – Рівне, 2003. – 248 с.
4. Мартинюк В.М. Розвиток методики навчання історії у початковій школі України в середині XIX – початку XX ст. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / В.М. Мартинюк ; Ін-т педагогіки НАПН України. – К., 2011. – 237 с.
5. Вінниченко О. Концепція та структура єдиного курсу історії в 12-річній середній школі: «Львівська ініціатива» / О. Вінниченко, М. Мудрий, Р. Пастушенко, Р. Сирота. – Л., 2004. – 212 с.; Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти) : матер. IV та V Робочих нарад з моніторингу шкільних підручників історії України / упоряд. та ред. Н. Яковенко, Л. Ведмідь. – К. : ВД «Стилос», 2009. – 126 с.
6. Програма початкового курсу історії України для 5 кл. загальноосвітніх шкіл : проект. / розроб. А.А. Чуб. – К. : Рад. шк., 1991. – С. 3.

7. Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України. 5-11 кл. Всесвітня історія. 6-11 кл. – К. : Перун, 1996. – С. 9.
8. Програми для освітніх навчальних закладів. Історія України. 5-11 кл. Всесвітня історія. 6-11 кл. – К. : Шк. світ, 2001. – С. 8.
9. Історія України. Всесвітня історія. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-12 класи. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – С. 13; Програма курсу Вступ до історії України. 5 клас // Історія в школах України. – 2010. – № 10. – С. 2.
10. Навчальна програма з історії для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2012. – № 12. – С. 5.
11. Режим доступу: <http://nashigroshi.org/2013/03/25/tabachnyk-znov-zamovu-pidruchnyky-dorozhchi-vid-300-hryven-vdesyatero-dorozhche-vid-naukovyh-vydan>.
12. Історія в I ступені. Програма пропедевтичного курсу історії України // Проект Єдиної школи на Україні. Кн. I. Основна школа. – Кам'янець-Подільський, 1919. – С. 51-55.
13. Григорієв Н. Про навчання дітей рідної історії / Н. Григор'єв // Історія України в народних думках та піснях. – К. : Веселка, 2011. – С. 5-30.

В статтє раскрыты основные положения новой программы пропедевтического курса истории, что преподается в современной школе. На основе учебных программ, что разрабатывались на протяжении двадцати лет, определены тенденции, что привели к изменению содержания и структуры начального курса истории Украины в 5 классе общеобразовательной школы.

Ключевые слова: *историческое образование, содержание школьной истории, историческая пропедевтика, учебная программа.*

Отримано: 16.12.2013

УДК 372.894:37.013.42:37.035:159.955

Сергій Терно

ЗАРОДЖЕННЯ І ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті розглядається концепція рефлексивного мислення Дж. Дьюї як основа ідеї розвитку критичного мислення. Відзначається, що під критичним мисленням в освіті переважно розуміють метакогнітивний розвиток школярів, який передбачає свідомий внутрішній контроль за розумовою діяльністю, розподіл інтелектуального ресурсу, а також оцінку результатів навчання. Завдяки метакогнітивному рівню мислення учні здатні усвідомити прогалини в фактичному, концептуальному та процедурному знанні, й відповідно, докласти зусиль для набуття та побудови нового знання.

Ключові слова: *рефлексивне мислення, критичне мислення, метакогнітивний розвиток, теорія та методика навчання історії.*

Відповідно до засадничих державних і міжнародних документів розвиток критичного мислення під час навчання історії є важливим завданням системи освіти на всіх рівнях. І це